

rin başında Bizans'a karşı sefere gönderdi. Hârûnürreşîd'in seferleri sırasında birçok kale ele geçirilerek İstanbul Boğazı'nın doğu yakasındaki Khalkedon'a (Kadıköy) kadar ulaşıldı. Henüz küçük yaşta oğlu VI. Konstantinos adına Bizans'ı yönetmekte olan Irene, yıllık 70.000 (veya 90.000) dinar vergi karşılığında üç yıl süreli bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı.

Mehdî-Billâh, 159 (776) yılında Abdülmelik b. Şihâb kumandasında yaklaşık 9000 kişilik bir orduyu Basra'dan deniz yoluyla Sind'e gönderdi. 160'ta (777) Sind'e varan ve Bârbed şehrini fetheden ordu dönüş yolunda fırtınaya yakalanarak büyük zayıat verdi. Öte yandan Ahmed b. Esed kumandasında Fergana'ya sevk edilen ordu bölgenin başşehri Kâsân'ı ele geçirdi.

Ömrünün sonlarına doğru Mehdî-Billâh, hanımı Hayzûrân'ın ısrarı ve Bermekîler'in de desteğiyle veliahtlık konusunda oğlu Hârûnürreşîd'i yeğeni Mûsâ'nın önüne geçirmek istedi. Ancak bunu başaramadan 22 Muharrem 169'da (4 Ağustos 785) Mâsebezân'da vefat etti. Av sırasında geçirdiği bir kaza veya zehirlenme sonucu öldüğüne dair rivayetler bulunmaktadır.

Babasının aksine cömertliğiyle tanınan Mehdî-Billâh bunu israf olarak değerlendirenlere itibar etmemiştir. Devlet kurumlarının organizasyonuna önem vermiş, devletin gelir ve giderlerinin muhasebe ve denetlenmesini düzenlemek amacıyla 162 (779) yılında Dîvânü'z-zimâm'ı kurmuş, 168'de de (784-85) Dîvânü zimâmî'le ezimme adıyla yeni bir divan oluşturarak taşra eyaletlerindeki zimâm divanlarını buraya bağlamıştır. Bu dönemde kâtipler ve mevâlî devlet yönetiminde etkili hale gelmiştir. Kâtipler arasında Bermekîler'den Hâlid b. Bermek ile Hârûnürreşîd'e hoca ve kâtip tayin edilen oğlu Yahyâ'nın, mevâliden de Mansûr'un hâcibi olup onun ölümü üzerine Mehdî-Billâh için biat alan Rebî' b. Yûnus'un önemli büyüktür. İlk icraatları sırasında Rusâfe'deki camiye tamamlatan Mehdî-Billâh daha sonra Basra Camii ile Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'yı genişletmiş, Irak-Hicaz arasındaki hac yollarının bakımı, güvenliği, yol boyunca hacıların konaklama ve su ihtiyaçlarının temini için çalışmalar yaptırmış, Bizans'ı hedef alan seferlere ağırlık vermiş, hac ve cihad gibi dinî hususlara verdiği önem onun halk nezdindeki itibarını yükseltmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 436-445; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), bk. İndeks; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 392-403; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 508, 517, 639; VIII, 37, 46, 110-186; Ceşşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 141-166; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), III, 319-334; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 32-87; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 143-145, 179-188; Ahmed Ferîd Rifâi, *'Aşrû'l-Memûn*, Kahire 1927, I, 101-106; E. L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule: 747-820*, Chicago 1979, bk. İndeks; J. Lassner, *The Shaping of Abbasid Rule*, Princeton 1980, bk. İndeks; H. Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate, A Political History*, London 1981, s. 96-109; a.m.f., "al-Mahdî", *EL²* (İng.), V, 1238-1239; "Mehdî", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, III, 104-117; Abdülazîz ed-Dürî, *el-'Aşrû'l-'Abbâsiyyü'l-evvel*, Beyrut 1997, s. 84-100; M. Chokr, *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar* (trc. Ayşe Meral), İstanbul 2002, s. 102-118, ayrıca bk. İndeks; Ahmet Güzel, *Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr ve Siyasî Yönü* (doktora tezi, 2002), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Muhammed Qasim Zaman, "Routinization of Revolutionary Charisma: Notes on the 'Abbâsîd Caliph al-Mansûr and al-Mahdî", *IS, XXIX/3* (1990), s. 251-275; K. V. Zetterstéen, "Mehdî", *IA*, VII, 480-481.

NAHİDE BOZKURT

MEHDÎ-BİLLÂH el-ÜMEVÎ (المهدى بالله الأُموي)

Ebû'l-Velîd Muhammed b. Hişâm
b. Abdilcebbâr b. Abdîrahmân en-Nâsir
(ö. 400/1010)

Endülüslü Emevî halifesi
(1009-1010).

366'da (976-77) doğdu. Babası III. Abdurrahman'ın torunlarından Hişâm b. Abdülcebbâr, annesi Müzne adlı İspanyol asıllı bir câriyedir. Hânedana mensup olmasına rağmen gençlik yıllarını daha çok Kurtuba'nın (Cordoba) gelir düzeyi düşük kesimlerinden serkeş gençlerle geçirdi. Emevî hânedanının bazı mensuplarınınca, gerçek iktidarı elinde tutan hâcib Âmirî ailesine karşı gizlice yürütülen muhalefetin halife adayı olan babasının 397'de (1006) Hâcib Abdülmelik b. Mansûr el-Âmirî tarafından öldürülmesinin ardından muhalefetin başına getirildi. Üç yıl içerisinde muhalefet hareketine canlılık kazandıran ve taraftarlarının sayısını çoğaltan Muhammed b. Hişâm, Hâcib Abdurrahman b. Mansûr el-Âmirî'nin Leon seferine çıkmasını fırsat bilerek Kurtubalıların da sağladığı destekle 17 Cemâziyelevvel 399'da (17 Ocak 1009) Medînetüzzehrâ'yı ele geçirdi ve II. Hişâm'ı tahttan indirerek Mehdî-Billâh unvanıyla ken-

dini halife ilân etti. Bu arada hilâfet sayrını yağmalamak isteyen Kurtubalıların hâcibin oturduğu Âmirîler'in sarayı Medînetüzzahrâ'ya yönlendirdi ve Medînetüzzehrâ'ya alternatif olarak inşa edilen bu görkemli saray iki gün içinde yağmalanarak yıkıldı. Kurtuba'da gerçekleşen darbeden Tuleytula'da (Toledo) iken haberdar olan Hâcib Abdurrahman, bölge halkını II. Hişâm'ı tekrar tahta oturtmak için yapacağı mücadeleyi desteklemeye çağırırsa da olumlu cevap alamadı; hatta ordusundaki Berberî askerlerin büyük çoğunluğu Kurtuba'daki ailelerinin âkibetini düşünerek onu terktiler. Abdurrahman'la birlikte bulunan başkadî (kâdilcemâa) Ebû'l-Abbas İbn Zekvân da mâsum insanların kanının akıtılmasına sebep olacağı gerekçesiyle Kurtuba'daki yeni yönetime savaş açılmasına karşı çıktı. Hâcib Abdurrahman, buna rağmen az sayıdaki askeriyile Kurtuba yakınlarındaki Armilat'a kadar geldi; fakat burada tehlikenin büyüklüğünü anlayıp bir manastıra sığındı. Abdurrahman'ın yakalanıp öldürülmesiyle (399/1009) Mehdî-Billâh otuz üç yıldır süren Âmirî tahkümüne son vermiş oldu; bu durum Kurtuba'da büyük sevinç gösterileriyle karşılandı.

Mehdî-Billâh, daha önce hâciblerin Berberîler'le Sakâlibe'den teşkil ettikleri ordu yerine çoğunluğunu sıradan Kurtubalıların meydana getirdiği bir ordu kurma yoluna gitti. Bu uygulama Kurtubalıları memnun ettiyse de otuz yıldan uzun bir zamandan beri yönetimde ağırlığı hissedilen Berberîler ve Sakâlibe gibi iki önemli güç odağının dışlanması, ülkede farklı güç merkezleri arasındaki çatışmaları körükleyecek ve bunun paralelinde siyasî parçalanmayla sonuçlanacak olan bir sürecin başlamasına yol açtı. Kurtubalıları bir süre sonra Berberîler'e ait evlere saldırıya geçtiler. Mehdî-Billâh, katliami durduracağı yerde halkı kendilerini savunmak için Armelat'a çekilen Berberîler'in üzerine kışkırttı. Sonunda çok sayıda Berberî öldürüldü; evleri yağmalanarak kadın ve çocukları esir alındı. Kendilerine eman vermesine rağmen Mehdî-Billâh'a güvenmeyen Berberîler ona karşı mücadele kararı aldılar. Diğer taraftan Mehdî, Sakâlibe'nin büyük bir çoğunluğunu Kurtuba'dan çıkardı, bu durum onları da kendisine düşman etti.

Mehdî-Billâh'ın uygulamalarıyla devlet dengelerinin altını üstüne getirmesi, böylece toplumsal çatışmayı ve bunun sonucunda siyasî istikrarsızlığı körükle-

mesi Emevî hânedanı içinde yeni arayışlara sebep oldu. Mehdî-Billâh, bu arayışların ev hapsinde tuttuğu eski halife II. Hişâm'ın adı etrafında kendisine yönelik bir muhalefet hareketine dönüşmesini önlemek için onun öldüğünü ilân etti; ancak buna kimse inanmadı. Bu sırada III. Abdurrahman'ın torunlarından Hişâm b. Süleyman, hilâfete daha lâyk olduğu idiasıyla Berberiler ile Sakâlibe'nin desteğinde ayaklandıysa da başarı kazanamadı ve ailesinden birçok kişiyle birlikte idam edildi. Berberiler bunun üzerine onun yeğeni Süleyman b. Hakem'e bağlılıklarını bildirdiler. Süleyman, sınırdaki bazı kalelerin teslimi karşılığında Kastilya Kralı Sancho Garcia'nın da desteğini sağlayarak Tuleytula'dan Kurtuba üzerine yürüdü (Zilhicce 399 / Ağustos 1009). Mehdî-Billâh'ın çoğunluğunu savaş tecrübesi olmayan halktan insanların teşkil ettiği ordusu Süleyman'ın düzenli ordusu karşısında fazla bir varlık gösteremedi dağıldı. Kaynaklarda, savaş sırasında aralarında âlimlerin de bulunduğu 10.000 Kurtubalı'nın hayatını kaybettiği, bunlardan 3000'inin Süleyman'ın ordusundaki hıristiyan askerler tarafından kılıçtan geçirildiği belirtilmektedir. Mehdî-Billâh, bu hezimet karşısında iktidarı kaybetmemek için daha önce öldüğünü açıkladığı II. Hişâm'ı saraya getirterek tekrar hilâfet makamına oturttu ve halka da bundan sonra kendisinin yalnızca onun yardımcılığını yapacağını bildirdi. Fakat bunun bir faydası olmadı ve Medînetüzzehrâ'ya giren Süleyman, Müstaîn-Billâh unvanıyla halife ilân edildi (17 Rebülevvel 400 / 8 Kasım 1009). Böylece Mehdî-Billâh'ın dokuz ay süren birinci halifelik dönemi sona erdi.

Süleyman'ın Kurtuba'yı ele geçirmesi üzerine Mehdî-Billâh, hâlâ kendisine bağlı olan kuzeydeki sınır şehirlerinden Tuleytula'ya kaçmak zorunda kaldı. Onun adına Tuleytula ve civarını yöneten Sakâlibe'den Vâzih'in kumandası altında düzenli askerlerden oluşan bir ordu bulunmaktaydı. Mehdî-Billâh, halifeliği tekrar ele geçirebilmek için Barselona (Berşelüne) kontundan aldığı yardımla Kurtuba'nın kuzeyinde Akabetülbakar denilen yerde Süleyman'ı ağır bir yenilgiye uğrattı (Şevval 400 / Haziran 1010); ardından Medînetüzzehrâ'ya girerek ikinci defa hilâfet makamına oturdu. Mehdî-Billâh elde ettiği bu galibiyet sonrasında, kendisine karşı en şiddetli mücadeleyi veren ve o sırada Cezîretülhadrâ yolu üzerindeki Vâdîyarû'da (Guadiaro) mevzilen-

miş bulunan Berberiler'den tamamen kurtulmak için 30.000'i müslüman, 9000'i hıristiyan askerden oluşan büyük bir orduyla üzerlerine yürüdü; ancak ağır bir yenilgiye uğradı (Zilkade 400 / Haziran-Temmuz 1010) ve Kurtuba'ya çekilerek Berberiler'in yapacağı bir saldırıya karşı şehri tahkim etti. Fakat bu sırada kendisine bağlı Vâzih, Hayrân ve Anber gibi kumandanlarla arası açıldı; 8 Zilhicce (23 Temmuz) günü onlar tarafından tahttan indirilerek öldürüldü; yerine de tekrar II. Hişâm halife ilân edildi.

Mehdî-Billâh bir devlet adamında bulunması gereken niteliklerden uzak, tecrübesiz, kavgacı ve saldırgan bir insandı. Âmirî ailesine karşı verdiği mücadele ile iktidarın kısa vadede yeniden Emevîler'e geçmesini sağlamış, fakat uzun vadede onların iktidardan tamamen mahrum kalmasıyla neticelenecek olan bir süreci başlatmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Cemhere*, s. 101-102; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. M. Tâvî et-Tançî), Kahire 1386/1966, s. 18-19; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 679-682; Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mucib fi telhîsi aḥbâri'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân - M. el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 64-66; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, II, 5-7; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 50 vd.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. M. Ebû Dayf Ahmed), Fas, ts., s. 128-136; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 111-116; M. Abdullâh İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1969, II, 622-649; R. Dozy, *Historia de los musulmanes de España*, Madrid 1986, III, 216 vd.; C. S. Albornoz, *España Musulmana*, Madrid 1986, I, 515-534; E. Lévi-Provençal, *España Musulmana*, Madrid 1987, IV, 457-470; a.m.f., "Mehdî", *İA*, VII, 482-483; a.m.f., "al-Mahdi", *EP* (İng.), V, 1239-1240.

MEHMET ÖZDEMİR

MEHDÎLER

(المهديّة)

Sudan'da Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin başlattığı, İslâmî ıslahı amaçlayan dinî-siyasi hareket.

Başlangıcından itibaren devrimci bir siyasî tavır takınan bu hareket aslında Sudan'daki Mısır-Türk iktidarı aleyhine terdilen bir ayaklanma idi (1881-1898). Bazı araştırmacılar, bunun Mısır veya Mısır'daki iktidar aleyhine değil Vâdinnîl denilen Mısır ve Sudan'a müdahale eden yabancı güçlere karşı bir hareket olduğunu ileri sürmekte, Mısır ve Sudan'daki vatan sever insanların birbirleriyle dostluklarını

ve Muhammed Abduh ile hocası Cemâleddîn-i Efgânî'nin bu hareketi desteklemesini buna delil göstermektedirler. Hareketin, Mısır ve Sudan'ı İngiliz hâkimiyetinden kurtaracak tek yol olduğuna inanan Muhammed Abduh ile Cemâleddîn-i Efgânî, *el-Urvetü'l-vüşkâ*'da (*DİA*, X, 458 vd.) İngilizler'in Mısır'ı ele geçirdikten sonra Sudan'ı da işgal edebilecekleri endişesini taşıdıklarını açıklıyorlardı.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1821 yılında Sudan'daki birçok kabile ve cemaatin özgürlüğüne son vererek Mısır'ın güneyinde modern bir siyasî otorite kurmuştu. Sudan'ın muhafazakâr toplumu, bu yeni otoriteye ve Mehmed Ali Paşa'nın giriştiği büyük değişim sürecine karşı bir ayaklanma hareketi başlattı. Çünkü Sudan'a gönderilen Mısırlı memurlar beceriksiz ve güvenilmez insanlardı. Ayrıca Sudan'da asırlardan beri devam eden tariklara bağlı idare sistemini ve fakihlerin yürüttüğü dinî tedrisatı bir çırpıda değiştirerek yerine yeni bir sistem oturtmak kolay değildi. Bu sebeple dinî liderler büyük bir rekabet içine girdiler; Muhammed Mehdi de yeni sistemden yararlanarak çocuklarını Ezher'de okutan ve birtakım resmî görevler alan devletin desteklediği bazı eski fakih ailelerine mensup âlimleri "kötü âlimler" diye nitelendirdi.

Hidiv İsmâil'in, Mehmed Ali Paşa'nın son döneminde görülen ve ondan sonraki iktidar tarafından sürdürülen hoşgörünün aksine kendi katı otoritesini ortaya koyan müstebit tutumu Sudan vatandaşlarıyla Mısır hükümeti arasındaki gerginliği tırmandırdı. Hidivin devlet işlerini yürütmek ve planlarını uygulamak için Batılı hıristiyanları yüksek mevkilerde görevlendirmesi Sudanlılar'da hayal kırıklığına yol açtı. Üst düzeydeki memurlardan biri de hidivin planladığı modern idare sistemini gerçekleştirmekten ve köle ticaretini durduraktan sorumlu İngiliz subayı Charles George Gordon'du (Gordon Paşa). 1877-1879 yılları arasında Sudan genel valiliği yapan Gordon Paşa kayda değer bir başarı elde edemedi ve 1879'da Osmanlı hükümeti tarafından Hidiv İsmâil azledilirken onun da işine son verildi. Bunun üzerine yeni tayin edilen görevlilerin zaafından faydalanan isyancılar Sudan'ın tamamına yayıldı, bu uygun ortam Muhammed Mehdi'nin bir siyasî güç olarak ortaya çıkması sonucunu doğurdu.

Mehdi'nin Hartum ve Fâşûdâ bölgesinde müridleri çoğalmaya başladığı sırada